

RECENZIJOS

Maciejauskienė V., Razmukaitė M., Vanagas A. *Lietuvių pavardžių žodynas A—K: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas / Ats. red. A. Vanagas. V.: „Mokslas“, 1985.*

Tai didelė knyga (net 1151 p.), kurioje suregistruotos ir lingvistiškai apdorotos lietuvių pavardės, prasidedančios *A—K* raidėmis. Pateikiami tų pavardžių paplitimo statistiniai ir geografiniai duomenys, stengiamasi išaiškinti kiekvienos pavardės kilmę. Pavardžių etimologijai išryškinti duodama nemaža įvairios onomastinės medžiagos, kitų kalbų atitikmenų. Visa tai rodo, kad žodyno autoriai atliko labai didelį darbą. Spaudai jau atiduotas ir šio žodyno antrasis tomas, apimantis *L—Ž* raidėmis prasidedančias pavardes. Taigi tuoj turėsime visą pavardžių žodyną. Tai reikšmingas įvykis lietuvių vardyno tyrinėjimo istorijoje.

Pavardžių žodynas — vienas iš stambių planingo onomastikos tyrinėjimo Tarybų Lietuvoje darbų, atliekamų jau bent tris dešimtmečius ir vadovaujamų Aleksandro Vanago. Tie darbai buvo pradėti nuo istoriškai seniausio lietuvių onomastikos sluoksnio — hidronimijos (upių ir ežerų vardų) ištyrimo. 1963 m. išleistas kolektyvo parengtas hidronimų žodynas¹. Po to greit ėmė rodytis stambūs A. Vanago veikalai, kuriuose ištirta lietuvių hidronimų daryba², semantika³ ir pagaliau pateiktas eti-

mologinis žodynas⁴. Šie kapitaliniai veikalai ir daugybė straipsnių (A. Vanago, B. Savukyno ir kitų) sudarė tvirtą pagrindą tolesnėms ne tik hidronimų, bet ir visos onomastikos studijoms.

Kadangi didžiausias lietuvių onomastikos sluoksnis — toponimija, ypač oikonimija — formavosi ne tiek iš hidronimų, kiek iš antroponimų, tai šių pastarųjų ištyrimas sudarė antrąjį mūsų onomastikos tyrinėjimo etapą. Senieji lietuvių asmenvardžiai buvo pradėti tirti dar K. Būgos. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje suregistruotos visos oficialios Lietuvos gyventojų pavardės, išskyrus Vilniaus ir Klaipėdos kraštą. Sudaryta tų pavardžių kartoteka, kuri vėliau buvo pildoma (ypač iš Vilniaus ir Klaipėdos krašto) bei tikslinama (pavardės sukirčiuotos). Tačiau sistemingo pavardžių tyrimo imtasi tik prieš truputį daugiau negu dešimtmetį, kai buvo baigti paruošiamieji darbai. Kadangi dabartinės mūsų pavardės yra tam tikra dalimi senosios lietuvių antroponimijos tąsa, svarbu buvo tęsti K. Būgos pradėtą darbą. J. Jurkėnas ištyrė senuosius asmenvardžius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės sąrašuose⁵. Šios recenzijos autorius aprašė Vilniaus lietuvių asmenvardžius, užfiksuotus šv. Jono bažnyčios XVII a. pradžios santuokų ir krikšto registracijos knygoje⁶. M. Ramonienė ėmėsi analizuoti lietuvių vardus ir pavardes 1795 m. Žemaičių vyskupystės krikšto metrikų sąvade⁷. Lygiagre-

⁴ Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. V.: „Mokslas“, 1981.

⁵ Žr. jo straipsnius „*Kalbotyroje*“, t. 13, 15, 22(2), 26(2), 27(2), 29(2), 34(2), 35(2) ir leidinyje „*Повідомлення української ономастичної комісії*“, t. 13 (1975), 15 (1976).

⁶ Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika*. V.: „Mokslas“, 1977.

⁷ Žr. Ramonienė M. *Vakarų ir vidurio Lietuvos antroponimai XVIII a. pabaigoje* // *Kalbotyra*. T. 36, sąs. 1. P. 54–62.

¹ B. Savukynas, A. Vanagas, V. Vitkauskas, K. Vosylytė, I. Ermanytė. *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. V., 1963.

² Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. V.: „Mintis“, 1970.

³ Vanagas A. *Lietuvių hidronimų semantika* // *Lietuvių onomastikos tyrinėjimai* (= LKK XXI). V.: „Mokslas“, 1981. P. 4–153.

čiai buvo tiriami krikštavardinės kilmės antroponimai⁸ ir pavardžių atsiradimo Lietuvoje procesas⁹. Nors visi šie darbai tėra lietuviškos antroponimijos senuosiuose dokumentuose tyrinėjimo pradžia, bet jie jau sudarė tam tikrą prielaidą dabartinių mūsų pavardžių mokslinei analizei ir jų žodyno parengimui.

Recenzuojama knyga pradedama „Pratar-me“, parašyta lietuvių, rusų ir vokiečių kalbomis (p. 6–10). Toliau eina („Įvadas“ p. 11–41), kuriame aptariama žodyno svarba, jo paskirtis, pobūdis, sandara ir pavardžių šaltiniai. Po įvado – sutrumpinimų (panaudotos literatūros, gyvenamųjų vietų ir kt.) sąrašai. Didžiąją knygos dalį (p. 55–1151) užima pats žodyno tekstas. Skaitytojo patogumui kiekvieno puslapio paraštėje stambiu šriftu nurodyta raidė, kuria prasideda jame pateikiamos pavardės, ir tai palengvina greit susirasti reikiamą iš jų.

Skaitant šią knygą, kyla prieštarinčių minčių. Pirmiausia norėtusi pareikšti kai kurių pastabų dėl žodyne prasikišančios tendencijos skirstyti pavardes į „lietuviškas“ ir „svetimas“, apskritai dėl dabartinėse pavardėse esamų lietuviškų ir nelietuviškų elementų traktavimo.

Suprantama, visos tautos turi daug svetimų kilmės pavardžių. Lietuviai čia jokios išimties nesudaro. Antai rusų pavardžių žodyno bandomajame pavyzdyje (*Аардзев – Анто-мóнов*)¹⁰ net 92% pateiktų pavardžių turi nerusiškos kilmės šaknis. Tačiau skirtingai nuo rusų, kur daug svetimų kilmės pavardžių atsirado dėl kitataučių surusėjimo, nelietuviškomis

⁸ Pažymėtini A. Vanago darbai, paskelbti leidiniuose „Žodžiai ir žmonės“ (V., 1974), „Žmonės ir kalba“ (V., 1977), „Kalba [ir] mintis“ (V., 1980), „Mintis ir ženklas“ (V., 1983).

⁹ Žr. V. Maciejauskienės straipsnius leidiniuose Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, [1975 m., t. 3, 1977 m. t. 1; Lietuvių onomastikos tyrinėjimai (= LKK XXI), V., 1981; Kalbos kultūra, Nr. 35, 38 ir kt.

¹⁰ Никонов В. А. Опыт словаря русских фамилий // Этимология. 1970. М., 1972. С. 116–142 ir Этимология 1971. М., 1973. С. 208–280.

atrodančios mūsų pavardės atsirado visai kitaip.

Lietuvių pavardės formavosi tada, kai Lietuvoje oficiali raštinių kalba buvo nelietuvių. Mūsų asmenvardžiai ilgą laiką į dokumentus buvo rašomi kanceliarine slavų kalba (XVI – XVII a. labai subaltarusėjusia), vėliau lenkiškai. Raštininkai lietuviškas vardų formas slavino. Jie ne tik keitė asmenvardžių fonetiką, bet ir juos pačius perdirbinėjo pagal svetimą modelį, pamorfemiui vertė ir pan. Patronimus darė panaudodami slavų kilmės priesagas *-ovič*, *-evič*. Mat tokie patronimai tada Lietuvos valstybėje buvo oficiali žmonių nominacijos dokumentuose priemonė, nežiūrint asmens tautybės (taikomi net totoriams) ir kaip pats asmuo save vadino ar kaimynų buvo vadinamas. Iš Vilniaus šv. Jono bažnyčios 1602–1615 m. santuokų ir 1611–1616 m. krikšto registracijos knygų analizės¹¹ aiškiai matyti, kad, pvz., Petro sūnų, lietuvių vadintą *Petráičiu* (vakarinėje etnografinės Lietuvos dalyje), *Petránu*, *Petróniu* (rytinėje dalyje) ar panašiai, bažnytiniuose dokumentuose sistemingai vadino *Petrovič*. Lietuviškas patronimines priesagas *-aitis*, *-ūnas*, *-onis* ir kitas ten palikdavo nepakeistas slavišku atitikmenimi tik tuo atveju, jeigu neįtardavo esant patronimą, pvz., jas randame prie retai vartojamų krikšto vardų, nekrikščioniškos kilmės asmenvardžių ir pan. Tačiau ano meto juridiniuose-administraciniuose dokumentuose (pvz., dvarų inventoriuose, testamentuose ir pan.), kur žmogaus identifikacija turėjo daug didesnės reikšmės, dažnokai rašė asmenvardžius ir su lietuviškomis priesagomis, t. y. taip, kaip asmuo vietos žmonių buvo vadinamas ir pats save vadino.

Nesant griežtesnės žmonių registracijos, gyventojų surašymo, tada asmens įvardijimo formos gerokai įvairavo: tas pats žmogus galėjo būti vadinamas tai patronimu (*Petráitis* ‘Petro sūnus’), tai pravarde (*Vilkas*, *Didžgalvis*...) ar dar kitaip. Tik įvedus griežtą gyventojų registraciją, asmens dokumentus, galutinai įsigalėjo viena kuri prievardžio (nepaveldimo

¹¹ Žr. 6 išnašoje nurodytą veikalą.

asmenvardžio, vartoto šalia vardo) forma ir pati dvinarė asmens įvardijimo sistema (vardas ir paveldima pavardė). Kuri prievardžio forma pateko kaip pavardė į dokumentus (lietuviška ar suslavinta), priklausė ne nuo jos turėtojo, bet nuo raštininko. Nelietuviška kanceliarija ir vėliau slavino lietuvių pavardes. Raštininkų vaidmuo ypač aiškiai matyti iš Žemaičių vyskupystės 1795 m. suvestinės krikšto metrikų knygos, kurioje neretai ištiesai lietuviškų parapijų (pvz., Kretingos, Darbėnų, Plungės, Alsėdžių, Jurbarko) gyventojai užrašomi su labiau sulenkintomis pavardėmis, negu tų parapijų, kur gyventojai iš tikrųjų buvo sulenkėję (pvz., Dotnuvos). Dokumentuose įrašytos suslavintos pavardės, suprantama, išgalėdavo ir praktinėje vartosenoje.

Sulenkėjus lietuvių aukštuomenei, imta lietuviškas pavardes beatodairiškai lenkinti. Tasai procesas ypač sustiprėjo prieš Lietuvos – Lenkijos padalijimus, įvedus lenkišką metrikaciją. XVIII amžiuje *-ovič*, *-evič* dažnai būdavo keičiama „kilnesne“ priesaga *-ski*, iš seno lenkų vartota darantis asmenvardžius iš vietovardžių. Tada vietoj *Petrovič*, *Pavlovič* (iš lietuvių *Petraitis*, *Povilaitis* ar pan.) atsirado *Petrovski*, *Pavlovski* (iš čia mūsų *Petrauskas*, *Paulauskas*) ir t. t. Tada ir vėliau imta smarkiai lenkinti net kaimiečių pavardes. Tipiškas tokio lenkinimo pavyzdys – Svėdasų grafo Ignoto Marikonio 1822 m. testamentas, kuriuo paleidžiami į laisvę Svėdasų ir Salų dvarų baudžiauninkai įrašyti dviem skirtingomis pavardėmis – lietuviška ir lenkiška, pvz., *Waleryan Czyrunas czyli* (= arba) *Czerniewski*, *Jan Brazunas czyli Jasiński* ir pan.¹² Kartais net patys žmonės savo pavardę sulenkėdavo, stengdamiesi nusišlėpti „žemą“ kilmę, pvz., taip Daukantas, Valančius virto Dovkontu, Volončevskiu. Neretai būdavo imamasi netgi prievartos. Lenkas ar sulenkėjęs kunigas, krikštydamas vaiką, tėvų nesiklausęs, savo iniciatyva įrašydavo metri-

¹² Žr. Wyjętek z testamentu ś.p. Ignacego Hrabi Morykoniego // Dzieie Dobroczyńności kraiovey i zagraniczney. Wilno, 1823. Nr. 5. S. 71.

kuose sulenkintą pavardę. Vilniaus krašte šitaip pasitaikydavo iki pat antrojo pasaulinio karo. Taip sulenkintas pavardes gavo ir tie lietuviai, kurių protėviai niekada lenkiškai nekalbėjo.

Klaipėdos krašte ir Rytų Prūsijoje lietuvių pavardės buvo panašiai vokiетinamos.

Taigi dabartinės mūsų pavardės yra ilgos ir painios raidos rezultatas: jos buvo įvairiai perdirbinėjamos, nutautinamos ir vėl lietuvinamos. Dėl tokios jų transformacijos daugelis neatpažįstamai pakito ir dabar nedaug tesiskiria nuo, pavyzdžiui, atitinkamo tipo baltarusiškų ar lenkiškų pavardžių. Jos patyrė didesnę svetimų kalbų įtaką negu pati lietuvių kalba. Savi ir svetimi elementai jose neatskiriamai susiję. Todėl skirstyti jas į lietuviškas ir nelietuviškas praktiškai nėra neįmanoma: kiekviena, kad ir pati nelietuviškiausia mūsų pavardė paprastai turi lietuviškų elementų, bent jos galūnė būna lietuviška.

Ir kitose šalyse pavardės nėra „grynos“, net ten, kur tokios pavardžių transformacijos nebuvo. Mat pavardės savo kilme dažnai būna susijusios su vardais, o šiuos skirstyti į savus ir svetimus dar kebliau. Pvz., keistokai atrodytų tvirtinimas, kad *Ivanas* esąs nerusiškas vardas, nors iš tikrųjų jis yra gautas per graikus iš hebrajų kalbos. Dar kebliau nerusiška pavardė skelbti *Ivanovą* ar kitą panašią. Tas pat pasakytina dėl lietuvių *Antano*, *Stasio*, *Prano*, pavardžių *Antanaitis*, *Stasiūnas*, nors čia visur šaknys nėra lietuviškos kilmės.

Mūsų nelietuviškomis atrodančios pavardės (kurios turi daugiau svetimų elementų) tokiomis tapo, išskyrus retas išimtis, čia pat Lietuvoje, o ne buvo iš kitur importuotos, t. y. paskolintos. Skolinimo terminas joms apibūdinti netinka, nes iškraipo istorinę tikrovę. Praeityje nėra buvę masinio kitakalbių žmonių lietuvišėjimo. Žinoma, Lietuvoje, kaip ir kitur, gyventojai etniniu požiūriu gerokai maišėsi. Atneštinių pavardžių kažkiek turime ir mes. Tačiau jų yra daug mažiau, negu *Petraitis* → *Petravičius* → *Petrauskas* ar panašaus tipo perdirbinių. Lenkiška kanceliarija *Vabalą*, *Oželę* pavertė *Žuku*, *Kazlu*, o šie virto *Žukausku*,

Kazlauskis ar pan. Bet argi tai pavardės skolinimas? Bent žodį „skolinimas“ žodyne reikėjo rašyti kabutėse. Grynai lingvistinė analizė be ekstralingvistinių duomenų duoda iškreiptą vaizdą. Nors žodyno įvade pavardžių slavizmo procesas aptariamas, tačiau tekste, nagrinėjant konkrečios pavardės kilmę, dažnai taip suformuluojama, kad skaitytojas verčiamas pavardę traktuoti kaip skolintą, net jeigu taip ji ir nepavadinama. Pvz., žodyne pavardė *Jonavičius* lyginama vien su lenkų *Janowicz* ir baltarusių *Янович*, pavardė *Konstantinavičius* – su baltarusių *Константинович*, *Константинович* ir rusų *Константинович*. Skaitytojui lengvai gali susidaryti įspūdis, kad mūsų *Jonavičius* atsirado betarpiškai iš lenkų *Janowicz*, o *Konstantinavičius* – iš rusų ar baltarusių *Константинович*. Bet iš tikrųjų taip nėra. *Jonavičius* yra *Jonaičio*, *Jononio* ar pan. perdirbinys. Su lenkų *Janowicz* šios pavardės ryšiai nėra tiesioginiai, o per Lietuvos valstybėje vartotą slavišką kanceliarinę kalbą. Lenkams iš seno tėvavardžiai su *-ovič*, *-evič* nebuvo būdingi. Jie daugiausia pavardes darėsi iš vietovardžių su priesaga *-ski*. Rusai senovėje tėvavardžiams vartojo priesagas *-ov*, *-ev* (iš čia daugybė dabartinių *Ivanov*, *Jurjev* tipo pavardžių), jie *-ič* pridėdavo vien caro ir jo artimųjų tėvavardžiams (tokius vėliau ėmė vartoti diduomenė, dar vėliau ir paprasti žmonės). Tėvavardžiai su *-ovič*, *-evič* senovėje labiausiai buvo paplitę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kur juos vartojo dokumentuose visų gyventojų sluoksnių žmonėms pavadinti. Iš LDK slaviškos kanceliarijos *Янович* lietuviai paveldėjo *Jonavičių*, baltarusiai bei rusai *Янович* (šalia *Иванович* nuo *Иван*), lenkai *Janowicz* ir pan. Vėliau *Jonavičius* daug kur virto *Jonausku*, kuris dėl to nelaikytinas betarpišku lenkų *Janowski* skoliniu. Tas pat pasakytina apie kitas tokių tipų pavardes.

XVI–XVII a. dokumentuose yra labai daug patronimų, padarytų ne iš krikšto vardo, bet kitokių asmenvardžių, net žmogaus profesijos, užsiėmimo pavadinimų. Antai minėtose šv. Jono bažnyčios santuokų ir krikšto registracijų knygoje aludario (*piwowar*), vandenviežio

(*wodowoz*) sūnūs vadinami *piwowarowicz*, *wodowozowicz* (didžiosios raidės tikriniuose varduose vartotos nenuosekliai). Ir tokie „patronimai“ davė nemaža dabartinių mūsų pavardžių, kurias laikyti skolintomis nevertėtų. Imkime kad ir pavardę *Kantaravičius*. Žodyne ji lyginama su pavardėmis la. *Kantors*, vok. *Kantor*, lenk. *Kantorowicz*, *Kantor*, rus. *Канторович*, *Конторович*, *Кантор*, brus. *Контар*. Kadangi nieko daugiau apie šios pavardės kilmę nepasakoma, tai skaitytojas verčiamas daryti išvadą, kad *Kantaravičius* atsirado iš lenk. *Kantorowicz* ar rus. *Канторович*, *Конторович*. Iš tikrųjų *Kantaravičiui* pradžią davė profesijos (užsiėmimo) pavadinimas (gal ir pravardė?) *kañtorius* ‘bažnyčios giedotojas’, plg. lenk. *kantor*, brus. *кантар*, rus. *кантор*, vok. *Kantor* ‘t. p.’ (visi žodžiai kilo iš lot. *cantor* ‘giesmininkas’). Panašiai atsirado pavardės *Kažemėkas* (iš *kažemėkas*, brus. *кажамяка* ‘odminys’), *Kūčkikaitis* (iš *kukčikas*, lenk. *kuchcik* ‘virėjo padėjėjas’), *Kupčinskis* (su *-insk-* iš *kūpčius*, *kyneų*, lenk. *kupiec* ‘pirklys’), *Kurmanavičius* (: *kūrmanas* iš brus. *хурман* < lenk. *furman* < vok. *Fuhrmann* ‘vežėjas’), *Kušnerauskas* (: *kušniėrius*, lenk. *kuśnierz* ‘kailiadirbys’) ir kt. Kad jos neskolintos, o vietoje pasidarytos, rodo variantai su lietuviškomis priesagomis, pvz., *Kažemėkaitis*, *Kupčiūnas*, *Kupčėlis*, *Kupčėlaitis*, *Kušnieraitis* ir pan.

Analogiškai traktuotina ir daug kitų „svetimų“ pavardžių. Antai žodyne *Baronas* pirmiausia lyginamas su lenk. *Baran* (*Baron*), brus. *Баран*, rus. *Барань*, tik paskui su slavizmu *baronas* ‘avinas’. Bet juk Lietuvoje *Baronai* daug kur atsirado iš *Avinų* (vietomis šie liko neišversti, plg. pavardes *Āvinas*, *Avinėlis*, *Avinaitis*, *Avinauskas*) arba buvo pasidarytos iš slavizmo *baronas* ‘avinas’. Tik labai retais atvejais pradžią galėjo duoti lenkų pavardė *Baran* ar rusų *Барань*, su kuriomis žodyno autoriai lietuvių *Baroną* lygina pirmiausia. Pavardė *Glušėkas* puikiausiai galėjo atsirasti Lietuvoje iš slavizmo *glušėkas* ‘pusprotis; kurtinys’, o ne būti paskolinta iš lenk. *Gluszak* ar brus. *Глушак*, vien su kuriomis ją žodyno autoriai telygina. *Kieliskaitis* (su lietuviška patronimine

priesaga!) telygmamas su lenk. *Kieliszek* (lyg būtų vertimas iš lenkų kalbos), *Kielisz*, visai neminimas slavizmas *kiėliškas* 'taurė, stikliukas'. *Grỹbas* pirmiausia siejamas su svetimomis pavardėmis lenk. *Grzyb*, brus. *Грыб*, rus. *Грубъ*, nors šikart ir pastebima, kad „kartais [turėtų būti dažniausia i!] gali būti ir tiesiog iš liet. slavizmo *grỹbas*“. Net šios pavardės tarminė forma *Grỹbė* nesusiejama su tarmių žodžiu *grỹbė* 'grybas'. Perdirbiniai *Grybāvičius*, *Grybāuskas* irgi telyginami su brus. *Грыбовиц*, *Грыбовыcki*, lenk. *Grzybowski*, *Grybowski*, be jokios nuorodos į *Grỹbą*. Dar plg. pavardes *Gribėnas*, *Gribūlis*, *Gribūtis*, kurios siejamos su *Gribas*, o dėl pastarosios skaitytojas siunčiamas žiūrėti į netiksliai paaiškintą *Grỹbą*. Tokių ir panašių pavyzdžių labai daug. Tik į knygos pabaigą autoriai kartais ima paisyti realios pavardės atsiradimo situacijos, į antrą planą nukelia formalų lyginimą su svetimomis pavardėmis. Antai pavardė *Karōsas* jau pirma siejama su lietuvių slavizmu *karōsas* 'kaulingoji atvirapūslė karpinių šeimos žuvis; krakė, krekė (Carassius carassius)', tik po to lyginama su svetimomis pavardėmis lenk. *Karas*, brus., rus. *Карась*. Pavardė *Kūtas* pirma siejama su slavizmu *kūtas* 'susivėlusiu pašukų, pakulų, vilnų kuokštas', paskui su lenk. *Kut*, *Kuta*, brus. *Kymac*, *Kymacay*; *Kutāvičius* aiškinamas „galbūt suslavinta iš *Kūtas* (žr.) ar pan.“, tačiau *Kutāuskas* vėl telyginama su lenk. *Kutowski*.

Apskritai žodyno autoriai dažniausiai laikosi tokio metodo: jie stengiasi lietuvių pavardę pirmiausia susieti su panašiomis svetimomis pavardėmis ir tik po to, kaip išlygą, nurodo galimą dar ir lietuvišką jos kilmę. Pvz., *Kiršą* jie pirmiausia sieja su latvių *Kiršs* (iš vokiečių *Kirsch*, tokios kilmės galėtų būti nebent klaidiškių *Kiršas*), tik po to pripažįsta, kad dalis *Kiršų* gali būti baltiškos kilmės, jose įžiūri šaknį *kirš-* 'juodas' (plg. pr. *kirsnan* 't. p.') arba sieja su *kiřšti* 'pykti'. *Aleksyną* pirmiausia sieja su brus. *Aleksin*, ukr. *Олексин*, tik po to pastebi, kad „vienu kitu atveju gali būti ir lietuvių kalbos dirvoje su priešaga *-ynas* susidaryta iš *Aleksà* (žr.) ar pan.“. Bet juk akūtinė prie-

gaidė ir paplitimas pietryčių Lietuvoje aiškiai rodo šią pavardę kilus iš priešagos *-ynas* patronimo. Ir *Daržinskas* autoriams „dažniausiai, matyt, ne iš *Daržinis* (žr.) ar pan.“ ir laikomas perdirbiniu iš lenk. *Dzierżyński*, *Dorożyński* ar pan., nors turime pavardes *Daržys*, *Daržininkas*, *Daržininkaitis*, *Daržininkėvičius*, *Daržināuskas* (pastarąją vis dėlto įtaria esant priešagos *-auskas* vedinį iš *Daržinis*). *Duobinskas* irgi „greičiausiai vėlesnis perdirbinys iš *Dubinskas*“ (: lenk. *Dubiński*, brus. *Дубицки*, rus. *Дубинский*), nors turime pavardes *Dúoba* (: lie. *dúoba* 'bukaprotis; drevė; įdubimas krūtinės apačioje ir kt.'), *Duōbinis* (: *duobė*), *Duobinys* ir kt.

Pavardės, kurioms žodyno autoriai nesurado atitikmenų kitose kalbose, aiškinamos perdėtai atsargiai. Net prie akivaizdžių neretai pridedami žodeliai *galbūt*, *matyt* ir pan., pvz., *Blūsius* — „dažniausiai, matyt, pravardinė iš *blūsius* 'kas turi daug blusų; mažas, silpnas, menkas, vargingas žmogus'“, *Bliūdžius* — „greičiausiai iš profesijos pavadinimo *bliūdžius* 'bliūdų pardavėjas; bliūdų taisytojas'“, *Būčas* — „galbūt iš **Bud-šas*: *budėti*, plg. *Gūčas* < *gūčas*: **gud-šas* (*gūdo*, *gūsti*) ir kt.“, *Dumčius* — „galbūt pravardinė iš slavizmo *duńčius* (plg. brus. *думчы*, *думеу*, lenk. *duńciec*) 'galvočius, patarėjas; žymus viršininkas, prievaizdas'“ (visur išretinta mano. — Z. Z.) ir pan. Bet juk kitokių šių pavardžių atsiradimo galimybių autoriai nenurodo, jos ir neįmanomos. Dažnai lietuviškos (baltiškos) kilmės galimybė net visai neminima, pvz., *Kolāvičių* sieja vien su lenk. *Kołowicz*, nors jį sunku atskirti nuo liet. *Kolas*, *Kōlis*, kurios gali būti perdirbtos iš *Kuōlas*, *Kuōlis* ar *Kuolys* (beje, *Kolāitį*, *Kolāļį* ir kildina iš *Kuolāičio*, *Kuolēlio*); *Kujėļį*, *Kūjėļį* sieja su lenkų *Kujal* ir lietuvių *Kūjus* (ši lygina su vokiečių *Kuh*), nors tai greičiausiai pravardė iš *kūjėlis* 'mažas kūjis'; *Karkāuską* — su lenkų *Karkowski*, nepaisydami *Karkėvičiaus*, kurį pagrįstai sieja su pravardinės kilmės pavarde *Kārka*; *Kukāuską* — su lenkų *Kukowski*, *Kukawski*, nors ši pavardė gali būti suslavinta iš *Kūkas* (: *kūkas* 'velnias, kaukas ar pan.');

wicz, *Krapowicz*, nors šią pavardę sunku atskirti nuo *Krāpas* (: *krāpas* 'kas krapinėja, krapaila' ir kt.); *Katinskas* laikomas „sulietuvinta“ pavarde iš *Kacinskas* ar *Kačinskas*, nors ji lygiai gali būti suslavinta iš *Kātinās*.

Tokių pavyzdžių galima būtų nurodyti daug. Neretai net nepaisoma gana ryškių (ypač fonetikos) skirtumų tarp lietuvių ir siejamų kitų kalbų pavardžių, pvz., *Gaurinskas* siejamas su brus. *Габрыновіч, Габрынец* (būtų **Gabrināvičius*, **Gabriņčius*; *Gaurinską* sunku atskirti nuo *Gaurys*, **Gaurinis* ar pan.), *Klubā* — su lenk. *Kluba* (būtų **Kliuba*; sietina tik su liet. *klūbas* 'šlubas, raišas'), *Jedināstas* — su lenk. *Jedyn, Jedynak, Jedyński* (greičiausiai vertinys iš **Vienuolikis* ar pan.). Dar plg. siejimą *Gistkis* — vok. *Hischke, Kadusāuskas* — lenk. *Kodous, Kodousek* ar *Kodys, Kodysek* arba brus. *Хадос*.

Užuot laikęsi pažiūros „jeigu pavardė neskolinta, tai gali būti lietuviška“, autoriai turėjo elgtis atvirkščiai: pirmiausia išsiaiškinti pavardės lietuviškus elementus, stengtis nustatyti jos lietuviškas ištakas (daugumas mūsų senųjų asmenvardžių juk buvo suslavinti!), tik po to eiti prie kitakalbių elementų analizės, lyginimo su kitų kalbų pavardėmis. Beje, į knygos pabaigą autoriai neretai taip ir daro. Antai jie *Jūndzilą* jau pirma sieja su *juñdilas* 'kas nuolat juda; nenuorama, padauža, išdykėlis', tik paskui nurodo, kad vienu kitu atveju galima būtų įtarti ir tam tikrą ryšį su lenkų *Jandel, Jandal* (dėl fonetikos vargu ar toks ryšys įmanomas) ir vokiečių *Jundel*. *Kuliėšių* jie pirma sieja su lietuvių slavizmu *kuliešas* 'šlubas', tik po to lygina su pavardėmis lenk. *Kulesz, Kulesza*, brus. *Кулеш, Кулеша* ir kt. Panašiai *Kūlpė, Kulpa* pirmiausia sieja su lietuvių slavizmu *kulpė* 'vieta aukščiau kelio, ligi pusiau rieto', po to su pavardėmis lenk. *Kulpa*, brus. *Кульпа, Кульпін, Кульпінюў*. *Kurnicką* laiko suslavinta pavarde iš **Kurnys* ar pan. (: *kurnys* 'kurmis', *kurnėti* 'tankiais žingsniais, vikriai, greitai bėgti'), tik po to ją lygina su lenkų *Kurnicki*. Tačiau tokių pavyzdžių knygoje palyginti nedaug.

Aiškinantis lietuvių pavardžių kilmę, nereikėtų išleisti iš akių fakto, kad asmenvardžiai, davę pradžią mūsų pavardėms, yra keturių pagrindinių sluoksnių, būtent kilę iš: 1) senovinių ikikrikščioniškų lietuvių dvikamienių vardų, 2) jų trumpinių, 3) krikštavardžių ir 4) įvairių pravardinės kilmės (plačiaja prasme) asmenvardžių. Visi tie asmenvardžiai ilgainiui buvo išplėsti tam tikromis priesagomis, taigi dabartinės mūsų pavardės dažniausiai yra anų asmenvardžių vediniai. Konkrečios pavardės kilmės aiškinimą reikia pradėti nuo pamatinio asmenvardžio sluoksnio nustatymo. Po to išsiaiškintini galimi to asmenvardžio perdirbimai, jo transformacija, išryškintini lietuviški ir svetimi elementai. Tik po to galima pavardę apibūdinti kilmės požiūriu.

Iš senovinių ikikrikščioniškų dvikamienių vardų kilusias pavardes, tokias kaip *Bār-vyd-as, Daū-mant-as, Gal-vỹd-is, But-vil-aitis, Ar-but-āvičius*, žodyno autoriai vadina perdėm bendru ir todėl netiksliai *sudurtinių* pavardžių terminu. Jis neinformuoja skaitytojo, kad toms pavardėms pradžią davė patys seniausi lietuvių asmenvardžiai. Bet svarbiausia, tuo pačiu terminu vadinamos ir šiaipjau sudurtinės pavardės, vėlesnės kilmės ir nieko bendra neturinčios su senąja lietuvių dvikamieni antroponimika, pvz., *Dūd-jonas* (pirmasis dėmuo susijęs su slavizmu *dūdà*, antrasis — krikštavardis *Jōnas*), *Gaid-Jurgis* (: *gaidys* + *Jurgis*), *Kāz-ragis* (: *kazà* 'ožka' ar *Kazys* + *rāgas*?) ir pan. Kartais iš senojo sluoksnio asmenvardžių kilusios pavardės vadinamos dar ir kitaip, pvz., *Gėd-but-as* — dvikamienė pavardė, *Gėd-kant-as* — baltiška sudurtinė pavardė ir pan. Terminų painiojimas apsunkina dalyko supratimą. Aptariant senojo sluoksnio kilmės pavardes pasitaiko ir šiaip smulkių netikslumų. *Gesgoldas* laikomas galbūt suslavinta pavarde iš **Gės-gaud-as*. Bet ji greičiausiai atsirado dėl hiperkorekcijos baltarusiams senovinį junginį *oa* ėmus tarti *oŷ*, plg. lenk. *Witold* ir liet. *Výtautas*. *Girš-taut-o* pirmasis dėmuo *girš-* laikomas visai neaiškios kilmės. Bet ši pavardė greičiausiai sulenkinta iš *Girs-taut-as*, plg. *Gōš-taut-as* iš *Gōs-taut-as*, *Šir-vyd-as* iš *Sir-vyd-as* ir kt.

Šalia senovinių dvikamienių vardų, lietuviai, kaip ir kitos indoeuropiečių tautos, iš seno vartojo daug jų trumpinių, plg. *Gėdas* šalia *Ged-gáil-a*, *Gėd-kant-as*, *Gėd-vyd-as* ir kt., *Girdys* (*Gird-ėnis*) šalia *Gird-mant-as*, *Gird-vain-as*, *Gird-vyd-as* ir kt., *Kėstas* (*Kėst-ūtis*, *Kėst-ėnis*...) šalia *Kės-taut-as* ir pan. Trumpi vardų variantai buvo patogesni, nors iš pradžių, matyt, neturėjo oficialaus statuso, vartoti daugiausia šeimos aplinkoje su intymia, malonine reikšme. Vėliau jie visuotinai įsigalėjo ir tapo savarankiškais vardais. Trumpinta dvejopai: 1) imtas vienas dvikamienio antroponimo dėmuo, pvz., *Gėdas*, *Mañtas* ir t. t., 2) trumpinį sudarydavo pirmasis dėmuo ir dalis antrojo, pvz., *Ei-but-as* → *Eibas*, *Gin-taut-as* → *Gintas* ir t. t. Taip ilguosius vardus trumpiname ir dabar. plg. *Al-gird-as* → *Algis*. Panašiai iš seno elgėsi ir mūsų kaimynai, plg. sen. lenkų *Blizbor* → *Bliz* ir *Broni-slaw* → *Bronis*¹³. Senovinių dvikamienių vardų trumpiniai ir tolesni jų vediniai davė pradžią daugybei mūsų dabartinių pavardžių. Tačiau žodyno autoriai šį pavardžių kilmės šaltinį dažniausiai ignoruoja. Antai K. Būga pavardėje *Bir-ietà* įžiūrėjo lietuvišką priesagos *-ieta* vedinį (iš *Bir-mant-as* ir kt.). Žodyno autoriai tokiam kildinimui nepriitaria ir šią pavardę sieja su lenk. *Biret*, *Biereta*, *Bireta*, vok. *Biereth*, *Birett*, suponuodami svetimą jos kilmę. Ar jie čia teisūs, nelengva pasakyti. Apskritai žodyno autoriai kalbamo tipo pavardėse dažniausiai stengiasi įžiūrėti svetimų kalbų asmenvardžius, nepaiso galimų lietuviškų ištakų. Pavardė *Barys* (plg. *Bar-gáil-a*, *Barkint-as*, *Bař-taut-as*, *Bař-vyd-as*...), pagal juos, „gali būti tiesiog iš slavų“ (lenk. *Borys*, brus. *Борыс*, *Барыс*), o diminutyvo *Bar-ūtis* kilmės visai neaiškina. Tokias pavardes žodyno autoriai sieja ne tik su slavų, bet ir su latvių, net vokiečių antroponimais. Pvz., pavardė *Gėda* lyginama su latvių *Geida*, *Geidāns* ir kt. (dėsniai išsirutuliojusi latviška forma turėtų šaknį **dzeid-*), nors vedinyje *Geid-ūtis* jau linke įžiūrėti tą pačią šaknį kaip lietuvių žodžiuose

¹³ Taszycki W. Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Kraków, 1925. S. 46–47.

geidūs, *geisti*. A. Salys asmenvardžius *Geidas*, *Geid-ūtis* laikė trumpiniais iš *Geid-vil-as* ir pan.¹⁴ Pavardes *Ginas*, *Gind-ūlis* žodyno autoriai sieja su latvių *Ginis*, *Ginds*, nors jas sunku atskirti nuo *Gin-taut-o*, *Gin-vil-o* ir *Giñd-vil-o* (A. Salys iš šių pagrįstai vedė asmenvardžius *Ginas*, *Giñdas*¹⁵). Pavardė *Kaj-ėnas* siejama su latvių *Kajāns* ir kt., net su mūsų *Kajeckū* (lenk. *Chojecki* ir kt.), bet juk ir jai pradžią galėjo duoti trumpinys *Kājus*, kurį A. Salys kildina iš *Kai-gėla* ir kt.¹⁶ Dar plg. pavardę *Kaj-ūtis*, kurios kilmė žodyno autoriams liko neaiški. *Gilius* (: *Gil-gin-as*, *Gil-vain-as*, *Gil-vyd-as*, *Gil-vil-as*...) žodyno autoriams „dažniausiai, matyt“ iš vok. *Gilius*, *Gilles*, *Gilli*, *Gilly*, lenk. *Gil*, brus. *Гиль*, ukr. *Гуль* ar pan. *Giñčas* (šaknies *gint-*, plg. *Gin-taut-as*, *Gint-ėnis*, ir priesagos *-šas* vedinys, plg. *Gūčas* : *gūd* + *šas*), kaip ir *Gincas* (iš vok. *Gintz*), siejami su vok. *Güntsch*, brus. *Гинч*, *Гинчанка*, lenk. *Hyncz* ir kt. *Girtas* (: *Gir-taut-as*...) – „kilmė neaiški. Dažniausiai, matyt, iš vok. *Hirt* ... ar pan.“ Kartais, kaip išlygą, nurodo ir galimą lietuvišką kilmę, pvz., pavardę *Galkus* (ir *Gálka*, *Gálkis*, *Galkis*, *Galkys*) šiaipjau žodyno autoriai laiko „greičiausiai slaviškos kilmės“ (lenk. *Galka*, *Galko*, brus. *Галка*, *Галко*, rus. *Галка*), nors „gali būti ir iš *Galkontas*“ (t. y. *Gal-kant-as*). Tuo atveju, jeigu žodyno autoriai kitose kalbose šio tipo pavardei atitikmenų neranda, jie stengiasi ją susieti betarpiškai su lietuviškais apeliatyvais (kurių vienas kitas iš tikrųjų galėjo duoti pradžią senovinių dvikamienių asmenvardžių dėmenims, bet kažin ar šiems asmenvardžiams), pvz., *Dárgis*, *Dargys* (: *Dárg-vain-is*, *Dárg-vil-as*, *Dar-gáila*, *Dárg-gilas*...) – su *dargūs* ‘darganotas; bjaurus, nemalonus, negražus, šlykštus; piktas, irzlus’; *Eim-ūtis*, *Eim-aitis*, *Eim-ūlis* (: *Ei-mant-as*...) – su *eimūs* ‘geras, tinkamas, gabus, šaunus, miklus, vikrus’; *Eit-ūtis* (A. Salys kildina iš *Ei-taut-as* ir kt.¹⁷) – su *eiti*; *Gáila* (: *Gail-*

¹⁴ Gimtoji kalba. 1933. P. 73.

¹⁵ Ten pat. P. 87.

¹⁶ Ten pat. P. 88.

¹⁷ Ten pat. P. 72.

-ged-as, *Ged-gáil-a*, *Keš-gáil-a*, *Švitri-gáil-a* A. Salys¹⁸) – su *gailėti* (bet dažniausiai laiko latviškos kilmės); *Gaud-ūtis* (: *Gaūd-rim-as...*) – su *gaudūs* ‘skardus, skambus, garsus; melodingas; liūdnas, skurdus, graudus’; *Gaūčas* (**gaud+šas*) – su *gaūsti* (: **gaud-ti*), *gaudūs* („bet neišleistina iš akių ir vok. *Gautsch*“); *Gėčas* (**ged+šas*, plg. *Ged-gáil-a*, *Gėd-kant-as*, *Gėd-vin-as...*) – su *gedūs* ‘liūdnas, pilnas skausmo, gedėjimo’, *gedėti* ir kt. (tačiau nurodomas ir ryšys su *Gėcas*, kuri sieja su lenk. *Gec*, *Giec*, vok. *Hetz*, *Getz*, brus. *Гец*, *Геця* ir kt.; *Gėčą* lygina su lenk. *Gecz*, *Giecz*, *Gieczek*, *Geczek*, vok. *Hetsch*, *Gätsch*, bulg. *Гечо*, *Гечка*, *Гечев*); *Gin-ėika* (*Gin-vil-as*, *Gin-taut-as...*) – su *ginti*; *Gird-ėnis* (: *Gird-mant-as*, *Gird-vain-as*, *Gird-vyd-as* A. Salys¹⁹) – su *girdenis* ‘girdėlius; kas gerai girdi’; *Girdžius* – su *girdūs* ‘kuris gerai girdi’ ir t.t.

Senovinių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai iš tikrųjų yra suvaidinę labai reikšmingą vaidmenį mūsų antroponimijos raidoje. Jų negalima ignoruoti. Plg. kad ir pavardę *Gūdas*, kuri šiaipjau siejama su etnonimu *gūdas* ‘baltarusis (kartais lenkas ar rusas); kitos tarmės žmogus’ arba būdvardžiu *gūdas* ‘pirtyrės, įgudęs; paprastas, įprastinis, tikras’. Tačiau šios pavardės išplitimą galėjo gerokai padidinti atitinkamas dvikamienių asmenvardžių *Gūd-man-as*, *Gūd-vain-as*, *Gūd-vil-as*, *Gūd-vin-as* ir kt. trumpinys. Rimtas dėmesys šiam asmenvardžių sluoksniui būtų leidęs žodyno autoriams paaiškinti nemaža tokių pavardžių, kurios liko be kilmės nurodymo, pvz., *Bilgys* (: *Biļ-gin-as...*), *Galys*, *Gālius* (: *Gāl-kant-as*, *Gal-min-as*, *Gāl-vyd-as...*), *Geičys* (iš **geid-šys* : *Geid-vil-as...*), *Kinčas*, *Kiñčius* (iš **kint-šas*, *-šius*, plg. *Kiñt-rim-as*, *Kiñt-vil-as*, *Kiñt-tautas...*) ir t.t. Tik į knygos pabaigą autoriai pradeda šiek tiek atsižvelgti į senovinių dvikamienių asmenvardžių trumpinius, tačiau perdėtai atsargiai, pvz., pavardę *Kant-eikis* jiems „greičiausiai sietina su liet.

kantūs ‘pakantrus, tolerantiškas; ramus’“, nors skaitytoją vis dėlto nukreipia ir į *Kántaut-as*.

Labai daug mūsų dabartinių pavardžių susiję su krikščioniškuoju vardynu. Joms pradžią davė krikšto vardai, pvz., iš *Antāno* atsirado pavardės *Antan-aitis*, *Antan-ėlis*, *Antan-ėnas*, *Antan-ėnis*, *Antan-ėnas*, *Antan-ėnis*, *Antan-ėnas*, *Antan-ėnis*, *Antan-ėnas*, *Antan-ėnis*, *Antan-ėnas* ir kt.

Pavardės buvo pasidarytos ne tik iš kanoninių krikšto vardų formų, bet ir iš liaudiškų jų variantų, tiek lietuviškų, tiek ir gautų iš kitų kalbų. Į Lietuvą krikštas atėjo per lenkus ir iš dalies rytinius slavus, taigi iš tų kraštų ir plūdo pas mus krikštavardžiai, kanoninės ir liaudiškos jų formos. Liaudis sunkiai ištariamus svetimus vardus, kuriems pradžią davė hebrajų, graikų, lotynų ar kitos kalbos, perdirbinėjo, pritaikė prie savo kalbos tarties, sutrumpino ir pan. Antai slavai iš graikų gautą *Aleksāndrą* (Ἀλέξανδρος²⁰ : gr. ἀλέξω ‘sauguju, ginu’ + ἀνήρ, gen. sing. ἀνδρός ‘vyras’) perdirbo į *Aleksa*, *Alechna* arba *Oleksa*, *Olechna*, iš hebrajų resp. aramėjų kalbos atėjusį *Baltramiėjų* (*Bar-Talmaj*, kur *bar* ‘sūnus’, *Talmaj* ‘Ptolomejas’) pavertė *Bartko*, *Bartoš*, *Bartoško* ir pan. Tokie slavų liaudies perdirbti vardai pateko ir į Lietuvą. Taip atsirado mūsų *Aleksà*, *Aleknà*, *Bartkus*, *Bartāšius*, *Bartaškà*, dabar vartojami kaip pavardės. Pirmaisiais amžiais po krikšto jie Lietuvoje buvo plačiai žinomi kaip krikšto vardai, plg. iš jų padarytus tėvavardžius (dabar pavardės) *Aleks-aitis*, *Aleks-iūnas*, *Aleks-ėnis*, *Aleks-ėnas* (iš *Aleksà*, *Āleksas*), *Alekn-aitis*, *Alekn-ėvičius*, *Alekn-ėuskas* (iš *Aleknà*), *Bartk-aitis*, *Bartk-ėnas*, *Bartk-ėvičius*, *Bartk-ėuskas* (iš *Bartkus*), *Bartaš-iūnas*, *Bartaš-ėvičius*, *Bartaš-ėuskas* (iš *Bartāšius*), *Bartašk-ėvičius* (iš *Bartaškà*). Vėliau kunigai į krikšto metrikus ėmė rašyti tik kanonines vardų formas. Tačiau liaudiški tų vardų varian-

²⁰ Žodyne korektūros klaida: Ἀλέξανδρος. Šiaipjau spaudos klaidų žodyne nedaug. Atsitiktinai pastebėta *Kučilius* 1097₁₉ vietoj *Kučibilius*.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Ten pat. P. 86.

tai žmonių kalboje dar ilgai išliko ir davė pradžia daugybei dabartinių mūsų pavardžių. Todėl, pvz., *Aleknāvičius* nėra pasiskolinta pavardė iš lenkų *Olechnowicz* ar baltarusių *Алехнович*. Tai toks pat Lietuvoje atsiradęs tėvavardis kaip *Aleknāitis*, tik su slaviška priesaga *-avičius*, gauta per kanceliariją. Žodyno autoriai šią pavardę lygina betarpiškai su nurodytomis slavų pavardėmis, tuo (greičiausiai patys nenorėdami) verčia skaitytoją manyti šią pavardę esant paskolintą. Tas pat pasakytina ir dėl *Bartkēvičiaus*, *Bartašēvičiaus*, *Bartaškēvičiaus*, taip pat dėl *Artimāvičiaus* (plg. senųjų dokumentų *Artimaitŭ*²¹ ← *Артмун* iš *Артему*), *Blaškēvičiaus* (plg. liet. *Blaškŷs* ← *Blažek*, *Blažko* iš *Blažej*), *Grincēvičiaus* (plg. *Griñcius*, *Grinc-iūnas* ← *Гринец*, gen. sg. *Гринеца* iš *Грузопу*), *Grinēvičiaus* (plg. *Grinius*, *Grinŷs*, *Grin-iūnas* ← *Гринь* iš *Грузопу*), *Griškēvičiaus* (plg. *Griškus*, *Griškā*, *Grišk-ūnas* ← *Гришко*, *Гришка* iš *Грузопу*), *Ivanāvičiaus* (plg. *Ivōnas*, *Ivonāitis* ← *Иван*), *Jankēvičiaus* (*Jankāvičius*; plg. *Jañkus*, *Jōnkus* ← lenk. *Janko* iš *Jan*), *Jurēvičiaus* (plg. *Jūras*, *Jur-āitis*, *Jur-ėnas* ← lenk. *Jura*, *Юпу* iš *Юпу*, *Георгу*), *Katkēvičiaus* (plg. *Kātkus*, *Katk-ūnas* ← *Ходко* iš *Феодор*), *Klimāvičiaus* (plg. *Klīmas*, *Klim-āitis*, *Klim-ėnas*, *Klim-ōnis* ← *Клум* iš *Клуменму*), *Klimkēvičiaus* (plg. *Kliñkus*, *Klimk-āitis* ← *Клумко* iš *Клуменму*), *Kancēvičiaus*, *Koncēvičiaus*, *Kuncēvičiaus* (plg. *Kañcius*, *Kōncius*, *Kuñcius*, *Kunc-āitis* ← lenk. *Konco*, *Kunco* iš *Konrad*) ir daug kitų šio tipo pavyzdžių.

Kadangi vėliau *-ovič*, *-evič* imta keisti „kilnesne“ priesaga *-ski*, tai visa, kas pasakyta, tinka ir krikštavardinėms pavardėms su *-auskas* ar pan., pvz., *Alekn-āuskas*, *Bartk-āuskas*, *Bartaš-auskas*, *Blašk-auskas*, *Ivan-āuskas*, *Jank-āuskas*, *Katk-āuskas*, *Klim-āuskas*, *Kvietk-āuskas* (plg. *Kviētkus* ← *Хведко* iš *Феодор*), taip pat, žinoma, ir patiems pavarde virtusiems krikštavardžiams (*Blaškŷs*, *Griñcius*, *Grinius*,

²¹ Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. P. 73.

Griškā, *Ivōnas*...). Žodyno autoriams reikėjo aiškiai pasakyti, kad tai pavardėmis virtę krikštavardžiai, nes kitaip skaitytojai neišvengiamai orientuojami į pavardės skolinimą. Knygos pabaigoje autoriai taip ir ima elgtis, pvz., *Jakovōnis* – „kamienas *jakav-* yra iš krikšto vardo, genetiškai susijusio su rytų slavų – rus., brus. *Иаков*, *Яков* (liet. *Jokūbas*)“, *Karitōnas* – „iš krikšto vardo *Charitōnas*, plg. brus., rus., ukr. *Харумон*“, *Kasiūlis* – „greičiausiai šaknis *kas-* yra trumpinys iš krikšto vardo *Kōstas*, *Konstantinas*, plg. *Jonūlis*, *Janūlis* – *Jōnas*, *Petrūlis* – *Pētras* ir t.t.“, *Kāščius* – „matyt, iš vardo *Kōstas* ar pan., plg. brus. *Косця*: *Константин*“, *Klemūnskis* – „galbūt sietina su *Klemānskis* (žr.), o toliau – su krikšto vardu *Klémentas*“, *Kleopāckas* – „iš krikšto vardo *Kleōpas*“, *Kōndratas* – „iš krikšto vardo *Kōndratas* (lenk. *Kontrat*, brus. *Konòpat* ar pan.) < vok. *Konrad*, *Kunrath* ar pan.“, *Kvēdaras* – „iš krikšto vardo, kurio „lietuviškasis“ variantas yra *Teodōras*, plg. brus. *Хведор*, ukr. *Хведип*“ ir pan. Kai kurių šios rūšies pavardžių kilmę autoriai net gana išsamiai aptaria, iškelia galimas kelias alternatyvas, pvz., taip aptaria pavardę *Jāšas*. Tačiau vieną kitą iš krikštavardinių pavardžių palieka ir visai be kilmės nurodymo, pvz., *Elij-ōnis* (: *Elijas*), *Kaīnas*, *Krikštas* (plg. *Krikšt-el-iōnis*, *Krikšt-t-ūnas*, sietina su *Krikščius* iš *Krikščius*, *Kriščius* ← *Kristijōnas*).

Pavardžių, kurioms pradžia davė pravardinės kilmės (plačiaja prasme) asmenvardžiai, turime daug. Jos labai įvairios. Žodyno autoriai jas daugeliu atvejų aiškina teisingai, tik gal perdėtai atsargiai. Todėl liko tokių, kurių kilmė visai nepaaiškinta, nors jas galima buvo (kad ir preliminariai) susieti su atitinkamais bendriniais žodžiais, pvz., *Birbiñčius* su *birbinti* ‘birbynę pūsti, dūduoti; griežti’ (abejone galėtų kelti nebent šios pavardės autentiška forma, plg. of. *Birbinschus* Šlu), *Grioviškis* su *griovŷs*, *Gudadāillis* su *gūdas* + *dailė*, *Gūdvietis* su *gūdas* + *vietà*, *Juočdalis* iš **Juodždalis* (plg. *Juočbalŷs* < *Juodžbalŷs* : *jūodas* + *balà*) su *jūodas* + *dalis*, *Kamīenas* su *kamīenas* ‘au-

galo, medžio nemuo, stiebas; drūtgalys', *Kriuglā* su *kriugēnti* 'kriuksėti; negarsiai žviogti; prk. juoktis', *Krūvēlis* su *krūvā* ir pan. Vieną kitą galima buvo susieti su tos pačios šaknies aiškesne pavarde (kad ir abejojamai), pvz., *Gudišauskas*. (: *Gudas*?), *Guščius* (iš **gurd*+*šius*? Plg. *Gurdus*), *Kenėšius* (: *Kenis*, *Kenys*?), *Koliūnas* (= *Koliūnas*? Plg. *Kōlis*, *Kolỹs*), *Krapukaitis* (iš **Krapūkas* : *Krāpas*) ir pan. Kai kurių pateiktas kilmės aiškinimas kelia abejonių, pvz., pavardės *Gerūtis* siejimas su *Girūtis* (gali būti būdvardžio *gēras* diminutyvo kilmės, plg. *Gerūlis* ir kt.). Pavardė *Gamulā* laikoma galbūt pravardine ir siejama su tariamu lietuvių kalbos slavizmu *gamulā*, *gamulis* 'gyvulys be ragų, baužis, duolis; kas nevikrus, apsileidėlis, išsižiojėlis'. Tačiau tai ne slavizmas, o senas lietuviškas žodis²², patekęs į lenkų (*gamula* 'karvė be ragų', *gomola* 'kas nevikrus, žioplys, vėpla') ir baltarusių (*гамола* 'karvė be ragų') kalbas. Dėl to tolesnė autorių prielaida „tačiau gali būti ir skolinta pati pvd. (= pavardė)“ bei siejimas su lenk. *Gomola*, brus. *Гамала* vargu ar turi pagrindo. Beje autoriai slavizmais pavertė ir daugiau neabejotinai senų lietuviškų žodžių, pvz., *jāknos*, *kañkalas* (aiškindami pavardes *Jakniūnas*, *Kañkalis*). Pavardė *Dirda* siejama su lenk. *Dyrda*, brus. *Дырда*, o šios – su brus. *дырда* 'aukštas, ilgakojis žmogus', irgi neretai laikomu baltizmu (: *dirdinėti* 'slankioti pašaliais, dykinėti'). Ir šios rūšies pavardžių kilmę aiškinant pastebima perdėta orientacija į svetimas pavardes. *Kẏras* siejamas su la. *Kiris*, bet juk tai gali būti pravardė iš vandens paukščio pavadinimo *kiras* (finizmas?) tarminės formos *k̄ẏras*. *Jūtis* laikomas vėlesniu perdirbiniu iš *Jutỹs* (kuo remiamasi? Beje, pavardė *Jutỹs* į žodyną nepateko, nors ji tikrai turima), siejamu su *Jutā*, o ši pavardė lyginama su la. *Juta*, lenk. *Juta*, vok. *Jutta*, *Juth*, *Jutt* ir kt. Bet ar negali būti *Jūtis*, *Jutỹs*, *Jūta*, *Jūtas*, *Jūtė*, *Jut-ėlis*, *Jut-ūlis*, *Jut-*

²² Žr. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1962. T. 1. S. 132.

eikā ir kt. autentiški lietuvių dariniai (: *jut-ėti*), argi būtinai jos visos turėjo kilti iš skolinio asmenvardžio?

Ieškodami lietuvių pavardžių ištakų, autoriai per daug reikšmės teikia kitų kalbų asmenvardžių žodynų duomenims, lyg į tuos žodynus būtų sudėti vien tų kalbų kilmės antroponimai. Iš tikrųjų taip anaipol nėra. Antai senovės lenkų asmenvardžių žodyne²³ yra tokių antroponimų, kuriems pradžia davė lietuvių (ne lenkų!) kalba, pvz., *Dojlid*, *Dowojnowicz*, *Dzidziulisz* (*Dzidzulis*, *Dzidziula*), *Eywylthowyczow*²⁴, *Gasztolt* (*Gasztoltowicz*, f. *Gasztoltowa*), *Girmin* (*Giermin*, *Girminowicz*, *Gierminowicz*), *Ginejtowicz*²⁵, *Girmont*, *Golmin*, *Jagiello* (*Jagail*, *Jagiel*, *Jagiellowicz*...), *Korejwa*, *Korybut*, *Koryjatowicz*, *Kulsza*, *Lubart* (*Lubartowicz*, f. *Lubartowa*), *Moniwid* (*Moniwidowicz*²⁶, f. *Moniwidowa*), *Możejko*, *Narbut* (*Narbutowicz*), *Ojnarowicz*, *Sirutowicz*, *Talimontowicz*, f. *Talwojszewna*, *Trojdzien* (*Trojden*...), *Witold* (*Witolt*, *Witoldus*...), *Wojdat* (*Wojdatowicz*) ir kt. Rytų slavų ir vokiečių kilmės asmenvardžių šiame žodyne net labai daug. Taigi anaipol ne viskas čia lenkiška. Ir M. V. Birylos baltarusių asmenvardžių žodynuose²⁷ yra daug nebalta-rusiškos kilmės vardų, tarp jų ir neabejotinai lietuviškų. Anaipol ne „grynai“ rusiškas ir N. Tupikovo žodynas²⁸. Tą patį reikia pasakyti ir dėl kitų. Taigi jais reikia naudotis kri-

²³ Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod redakcją i ze wstępem Witolda Taszyckiego. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965–1983. T. 1–6.

²⁴ Ten pat. T. 2 papildymai. P. 590.

²⁵ Ten pat. T. 6 papildymai. P. 392.

²⁶ Ten pat. T. 6 papildymai. P. 397.

²⁷ Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны на бацьку, прозвішчы. Мінск. 1966; to paties Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.

²⁸ Тупи́ков Н. Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.

tiškai. Duomenys iš jų intini atsargiai, apdairiai ir ne masiškai.

Dar pastaba dėl totoriškos (tiurkiškos) kilmės pavardžių traktavimo. Lietuviai praeityje su totoriais (ir karaimais) turėjo daug tiesioginių kontaktų. Kai kurie totoriški (karaimiški) asmenvardžiai galėjo į mūsų kalbą patekti tiesiog iš pačių totorių (karaimų), nebūtinai per slavų kalbą tarpininkavimą. Žodyno autoriai tiurkiškos kilmės pavardės aiškina savotiškai. Antai pavardę *Kòrsakas* (ir *Kařsakas*, *Kařsoka*, *Kařsokas*, *Karsokys*, *Korsokas*) lygina su brus. *Карсак*, *Корсак*, *Карсакоў*, *Корсакаў*, rus. *Корсак*, *Корсаков*, kurias veda iš rusų kalbos tiurkizmo *корсак* 'nedidelė lapė'. Toks vedimas abejotinas jau vien todėl, kad Lietuvos senbūvių rusų kalboje žodžio *корсак* nėra (bent neužfiksuotas), taigi nuo šio žodžio vargu ar Lietuvoje galėjo atsirasti kalbama pavardė (pravardė)²⁹. Greičiau ji tiesiog gauta iš totorių. Pavardės *Kalantajus* (ir *Kalantòjus*) tiurkiškos kilmės³⁰ žodyno autoriai net nenurodo, jie tik lygina su lenk. *Kollataj*, brus. *Калантай*, *Колонтай*, rus. *Колонтай*, daugiau nieko nepasako. Į knygos pabaigą ir tiurkiškos kilmės pavardės nusakomos aiškiau, pvz., *Karatajūs* – „tai tiurkiškos kilmės pvd. Plg. rus., brus. *Каратай*, rus. *Коратай*, *Каратаев*, *Каратаей*, *Карачей*“.

Ir dar viena pastaba, liečianti ne tik šį žodyną. Norima atkreipti dėmesį į dažnai mū-

²⁹ Rusų pavardei *Корсаков*, N. Baskakovo duomenimis, pradžia davė XVII a. išeivis iš Lietuvos Венцеслав Жегмунтович Корсак, žr. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения. М., 1979, p. 72–73. Šį faktą sunku suderinti su to paties Baskakovo teigimu, jog pavardė *Корсаков* kildintina iš rusų kalbos tiurkizmo *корсак*.

³⁰ Жг. Трубачев О. Н. Из материалов для этимологического словаря фамилий России / Этимология 1966. М., 1968. С. 42–44 (kalbama [ir apie šios pavardės turėtojų kilmę iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės).

sų lingvistinėje literatūroje pasitaikantį netikslų rėmimąsi baltarusių kalbos duomenimis. Pvz., žodyne lietuvių pavardė *Galubáuskas* siejama su brus. *Галубоўскі*, *Голуб*, *Галубовіч*: brus. *голуб* 'balandis'. Bet juk iš brus. *Галубоўскі*, *Голуб*, *Галубовіч* lietuvių kalboje būtų *Alubáuskas* (tokią pavardę iš tikrųjų turime), **Alubas* (žodyne nepateikta), *Alubávičius* (žodyne yra), nes baltarusių *z* tariamas kaip *h* ir lietuvių praleidžiamas, plg. liet. dial. *ābubas* 'balandis' iš brus. *голуб*. Taigi mūsų *Galubáuskui* pradžia davė ne dabartinės baltarusių kalbos *Галубоўскі*, kur *z*=*h*, bet senesnė šio asmenvardžio forma *Голубовски*, vartota [LDK kanceliarinėje kalboje, kada dar buvo išlaikytas sveikas priebalsis *g*. Tas pat pasakytina ir dėl, pvz., *Artimāvičiaus* lyginimo su brus. *Арцімовіч*. Iš pastarosios baltarusiškos formos lietuvių kalboje turime pavardę *Arcimāvičius* (su *cl*). Istoriskai senesnė forma *Artimāvičius* kilo irgi iš anos kanceliarinės kalbos asmenvardžio *Артимовичъ*, iš tikrųjų tėvavardžio nuo krikšto vardo *Артимъ* (plg. dabartinę mūsų pavardę *Artimis*, senųjų dokumentų tėvavardį *Artim-aitis*) – liaudiško trumpinio vietoj *Артемуй*. Abiem atvejais (ir daug kitų!), kai lietuvių pavardė kilo iš asmenvardžio, kuris savo ištakom siekia kanceliarinės slavų kalbos epochą, reikėtų vietoj santrumpos brus. (= baltarusių) rašyti bent jau sen. brus. (senoji baltarusių kalba), nes LDK kanceliarijų slaviškoji kalba XVI–XVII a. (kai formavosi mūsų pavardės) buvo jau labai stipriai subaltarusėjusi (nors dar negavusi pačių būdingųjų dabartinės baltarusių kalbos fonetinių ypatybių, k.a. akavimo, dzūkavimo ir kt.), tapusi lyg ir savotišku baltarusių kalbos rašytiniu variantu. Suprantama, ta santrumpa žymimas tikrinis žodis ar apeliatyvas turi būti atitinkamai išlaikęs senesnę fonetiką. Lietuviu lingvistinėje literatūroje viso to paprastai nepaisoma, senosios ir dabartinės slaviškos formos painiojamos, pvz., akademiniame žodyne (LKŽ) lietuvių dial. *adynà* 'valanda' lyginama su brus. (turi būti sen. brus.) *година*,

smeŗtis – su brus. *смерць* (turi būti sen. brus. *смерть*) ir pan.

Šioje recenzijoje pareikštos pastabos daugiausia liečia „Pavardžių žodyno“ asmenvardžių, tam tikrų jų sluoksnių kilmės aiškinimą, istorinį vardų traktavimą, pasitaikančius neadekvačius, dviprasmiškus formulavimus ir pan. Už tų pastabų negalima nematyti autorių atliko didžiulio darbo. Mūsų (ir kitų kraštų) onomastikos tyrinėtojams padaryti prieinami turtingi lietuvių antroponimikos (pavardžių) aruodai. Tai – tikras lobis. Autentiškas, lingvistiškai apdorotas medžiagos paskelbimas, be jokio abejojimo, labai praturtins lietuvių antroponimikos mokslą, teigiamai veiks tolesnę baltistikos, taip pat slavistikos ir apskritai indoeuropeistikos pažangą. Šiaip ar taip, recenzuojamas veikalas – tai svarbus įvykis lietuvių kalbotyroje.

Z. Zinkevičius

Valodas aktualitātes – 1985. Rīga: „Zinātne“, 1986, – 198 p.

Šiame Latvijos TSR Mokslų Akademijos Andrejaus Upyčio Kalbos ir literatūros instituto leidinyje skelbiama tradicinės konferencijos, skirtos Janio Endzelyno atminimui (ši kartą 112-osioms gimimo metinėms), ir VIII Kalbos praktikos dienos medžiaga. Redakcinė kolegija: A. Blinkena (ats. redaktorė), B. Laumanė, V. Skujinia.

Leidinyje esama nemaža vertingų straipsnių, kurie vienaip ar kitaip gali būti įdomūs ne tik latvių, bet ir lietuvių filologams.

A. Blinkena straipsnyje „Latviešu literārās valodas sākotnes problēma“ (p. 6–16) kelia mintį, jog tarybiniai latvių kalbininkai ligi šiol nepakankamai įvertinę senųjų latvių raštų vaidmenį latvių literatūrinės kalbos formavimuisi. Turbūt negalima autorei nepriartinti. Nors šių raštų kalba tikrai dažnai buvo labai prasta, tačiau sunku būtų įsivaizduoti, kad latvių literatūrinė kalba susiformavo vien tautosakos, pirmiausia liaudies dainų, kalbos pagrindu.

M. Rudzytės straipsnis „1586. gada katehisms kā latviešu valodas vēstures avots“ (p. 17–23) parodo, kokios įdomesnės medžiagos ši seniausia žinoma latviška, be kita ko, Vilniuje išleista, knyga teikia latvių kalbos istorijos tyrinėtojams. Iš tikrųjų, kaip rodo kruopšti autorės analizė, šioje knygoje esama nemaža gramatikos, leksikos archaizmų.

Panašią problemą kaip anksčiau minėtame A. Blinkenos straipsnyje nagrinėja ir M. Baltinia savo straipsnyje „17. gs. teksti kā latviešu literārās valodas avoti“ (p. 24–37). Ji latvių literatūrinės kalbos formavimosi procesą stengiasi parodyti bendrame baltų kalbų raidos fone, pasiremdama ir lietuvių kalbininkų, daugiausia J. Palionio, tyrinėjimais. Autorė ypač teigiamai vertina Georgo Mancelio ir Ernesto Gliuko raštus, parodo, kad šie autoriai savo darbą stengėsi atlikti tikrai rūpestingai.

Įdomių faktų tiek latvių, tiek kitų baltų tautų kultūros istorijai randame K. Karulio straipsnyje „1585. gada katehisms un tā tapšanas gaita“ (p. 38–46). Štai, pavyzdžiui, keliama mintis, kad 1583 m. Tartu jėzuitų organizuoto vertėjų seminara (seminarium interpretum) vedėjas Feliksas Lydikis (Lüdigg) galėjęs būti prūsų kilmės. 1585 m. sudarytame šio seminara „Catalogus interpretum“ labai giriamas aštuoniolikametis jaunuolis Jekabas Kaulenelis (Jacob Caulenel), kuris mokėjęs lotynų, vokiečių, estų, latvių, lietuvių ir lenkų kalbas. K. Karulis mano, kad J. Kaulenelis kartais galėjęs būti vienas iš 1585 m. katekizmo vertėjų.

B. Laumanė straipsnyje „Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības J. Langija vārdnīcā (1685)“ (p. 47–71) nagrinėja šio latvių leksikografijos paminklo fonetikos, morfologijos, leksikos ypatybes. Nepaisant to, kad J. Langijo žodynas yra gana daug tyrinėtas, autorė pateikia nemaža naujų įdomių faktų, kurie gali sudominti ne tik latvių, bet ir lietuvių kalbos istorikus.

R. Veidemanės straipsnis „Juris Neikens un 1872. gada latviešu – vācu vārdnīca“ (p. 72–79) skiriamas įdomiai latvių leksikogra-